

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

ABDULLAH RƏHİMLU BENİS

**İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ
İQTİSADI İNKİŞAFINDA KİÇİK
SƏNAYENİN ROLU VƏ PERSPEKTİVİ**

5310.01-Dünya iqtisadiyyatı

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın**

AFTOREFERATI

Bakı – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Z.M.Bünyadov adına Şərqləşənlik İnstitutunda yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: İqtisad elmləri doktoru,
professor, əməkdar elm xadimi
Ə.Q.Əlirzayev

Rəsmi opponentlər: İqtisad elmləri doktoru
D.Ə.Vəliyev
İqtisad elmləri namizədi
X.Ş.Kərimov

Aparıcı müəssisə: AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu
("Sahibkarlıq və inhisarçılığın
tənzimlənməsi problemləri"
şöbəsi)

Müdafiə «22» aprel 2014-ci il saat 14⁰⁰ da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdindəki B/FD.02.016 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az.1148, Bakı şəh., Z.Xəlilov küç., 23, Bakı Dövlət Universiteti

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Aftoreferat «17» mart 2014-cü ildə göndərilmişdir.

B/FD.02.016 Dissertasiya
Şurasının elmi katibi:

riyaziyyat üzrə elmlər doktoru
professor N.Q. Əhmədov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə hər bir ölkə iqtisadiyyatı mülkiyyət formalarından asılı olaraq sənaye, kənd təsərrüfatı və xidmət sahələrini özündə birləşdirən iqtisadi sistem kimi nəzərdən keçirilir.

1980-cı illərdə dünyada ikinci sənaye inqilabının başlaması ilə inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin inhisarı hesab edilən dünya bazarında sənaye mallarının klassik təsnifat strukturu dəyişdi. 1970-1980-cı illərdə baş verən güclü infilyasiya nəticəsində isə sənaye ölkələrində istehlakçılar ucuz mal alınmasına tərəf yönəldilər. Amma global iqtisadiyyatda köklü dəyişikliklərin baş verməsi və 1990-cı ildən yeni iqtisadi inkişaf dövrünün başlanması ilə əlaqədar olaraq istehlakçılar, artıq mal seçərkən “qiymət” amilinə həlledici faktor kimi baxmır və məhsul alarkən ona “yüksək keyfiyyət və münasib qiymət” prizmasından yanaşırdılar.

Bazarda bu yeni meyillərin başlaması ilə, sənaye ölkələrinin bazarın tələbinə adaptasiya etmələri üçün sənayenin yenidən qurulmasına böyük investisiyalar yatırılmağa başlandı. Sənayeni dəstəkləmək üçün dövlətin atdığı ən önəmli addım özəl sektora və xüsusi ilə də, kiçik sənayeyə aid oldu. Yeni iqtisadi dövrdə inkişaf etməkdə olan və qabaqcıl sənaye ölkələri kiçik sənayeni dəstəkləmək istiqamətində müxtəlif siyasətlər həyata keçirməyə başladılar. Bu siyasətlərin əsas hədəfi adı çəkilən sənayenin global iqtisadi arenada güclənməsi, keyfiyyət və məhsuldarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsindən ibarət idi.

Hal-hazırda kiçik və orta sənaye (KOS) dünyanın əksər ölkələrinin müxtəlif sosial aspektlərində, sənaye istehsalı və təqdim etdikləri xidmət sahələrində önəmli rol oynamaqdadır. Bir çox ölkələrdə bu sənaye, yeni iş yerlərinin yaradılmasında əsas təminatçı, yenilikçi, inkişafın beşiyi və yeni texnologiyaların yaradılmasında lider funksiyasını yerinə yetirir. Bu sənaye, ixrac etdikləri məhsulları ilə bir çox ölkələrin iqtisadi inkişafında mərkəz rolunu oynayır.

İstehsal sənayesinin iqtisadi göstəricilərə və iqtisadi inkişafa təsiri birmənalı qəbul edilir. Amma, müxtəlif sənaye qruplarının iqtisadi göstəricilərə təsir dərəcəsinin fərqlili olması və onların bir region və ya ölkə iqtisadiyyatı çərçivəsində mövcudluğu səviyyəsi daha çox müzakirə edilən məsələdir.

26-27 mart 2009-cu ildə İtaliyanın Turin şəhərində keçirilən toplantıda “Sahibkarlıq Mərkəzi, KOS (kiçik və orta sahibkarlığın) və yerli inkişaf haqqında İƏİT”-in hesabatında (OECD-ə üzv olan və olmayan 29 ölkəsində aparılan araşdırmalara əsasən) bu ölkələrinin özəl sektorunda işçi qüvvəsinin yarısından çoxununun kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində işlədiyi göstərilmişdir.

İran İslam Respublikasının iqtisadiyyatı dövlətin və ya qismən dövlət təbəçiliyində olan böyük şirkətlərin dominantlıq etdiyi iqtisadiyyat kimi qiymətləndirilir. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının təqribən 80%-dan çoxu məhz bu şirkətlərin əlində cəmlənmişdir. Bu proses, özünü daha çox təbii qaz, neft-kimya məhsulları və xam neft hasilatı və satışı sahələrində büruzə verir. İran ixracının təqribən 80%-i və dövlət büdcəsinin 40-50%-ı də bu yol ilə təmin edilir. Belə vəziyyət həmin sahələrdə dövlətin böyük şirkətlərdən asılılığının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Halbuki, İran iqtisadiyyatının böyük bir hissəsi orta və kiçik sənayenin üzərində qurulmuşdur.

Beləliklə, son illərdə sənaye ölkələrində və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, o cümlədən İran İslam Respublikasında iqtisadiyyatda kiçik sənayenin rolu artmaqdadır. Daha dəqiq ifadə etsək, istehsalda yeni texnologiyanın təbii, müəssisələrin təşkilati strukturunun təkmilləşməsi, bölgü, əlaqələr, sənayenin qabaqcıl istehsal metodları ilə idarəçiliyi sahəsində kiçik sənaye müəssisələrinin əhəmiyyəti olduqca artmışdır. Ona görə də dünyanın bir çox ölkələri iqtisadiyyatda kiçik müəssisələri dəstəkləməyə başlamış, onların inkişaf və gücləndirilməsi istiqamətində hərtərəfli iqtisadi siyasət həyata keçirirlər. Nadir ölkə tapmaq olar ki, həmin ölkədə kiçik sənayenin dəstəklənməsi sayəsində qanunlar mövcud olmasın. Çünki, bir sıra ölkələrin milli iqtisadiyyatı, məhz kiçik iqtisadi müəssisələr üzərində cəmlənmişdir. Məşğulluq səviyyəsinin artırılması, idxal həcmnin çoxalması, investisiya qoyuluşlarının faydalılığının yüksəlməsi işində kiçik sənaye iqtisadi proqramlarda getdikcə xüsusi rola malik olur.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Müasir dövrdə ayrı-ayrı ölkələrdə kiçik sənayenin inkişaf xüsusiyyətləri və onların rolu haqqında araşdırmalar geniş yayılmışdır. Həmin problemin tədqiqinə bir sıra dünya alimlərinin, İran İslam Respublikasında və Azərbaycanda işləyən iqtisadçı alimlərin işləri həsr edilmişdir. Azərbaycan alimlərindən sahibkarlığın bu və ya digər istiqamətlərini,

rəqabət, inhisar məsələlərini Nadirov A.A., Səmədzadə Z.Ə., Quliyev T.Ə., Bayramov Ə.Z., Quliyev R.İ., Əlirzayev Ə.Q., Əhmədov A.İ., Səsilov C.V., Muxsinova L.X., Aliyev İ., İbadov S.A., Nəzərov V.M., Nuriyev Ə., Manafov Q., Raxuma M.M. və başqa alimlər əsərlərində geniş tədqiq etmişlər. Dünya alimlərindən: Veber, Keyns, Marks, Parsons, Smit, Teodor, Rajol, Şezer, Audresh, Alimov T.A., Bajenova K.K., Zaslavskaya T.İ. və başqalarını göstərmək olar.

“Rahbord” (“Strategiya”) jurnalının VIII nömrəsində işıq üzü görən Əmir Mülkinejadın “İqtisadi inkişafda kiçik və orta sənaye sahələrinin rolunun təhlili” adlı tədqiqatlarında bu məsələ üzərində xüsusi olaraq dayanılmışdır.

Hüseyn Mirzayi tərəfindən aparılmış tədqiqat planında Şərqi Azərbaycan əyalətində iqtisadi fəaliyyətlərin inkişafı üçün kiçik və orta sənayenin rolu tədqiq edilmişdir.

İran İslam Respublikasında kiçik sənayenin formalaşması və inkişafı, onun inkişaf dinamikasına təsiri və perspektivi sistemli şəkildə təhlil olunmamışdır. Bu baxımdan dissertasiya işi olduqca aktual bir mövzuya həsr olunmuş və mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi dünyada və ölkədə baş verən sosial-iqtisadi dəyişiklikləri nəzərə almaqla, kiçik sənayenin potensialı və mövcud təmayülləri qiymətləndirməklə iqtisadi inkişaf ssenarisini hazırlamaq, onun nəzəri və praktik problemlərinin həllində iqtisadi və təşkilati tövsiyyələr verməkdir.

Tədqiqatın obyektı İran İslam Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərən mühüm amil kimi kiçik sahibkarlıqdır.

Tədqiqatın predmetini İran İslam Respublikasında kiçik müəssisələrin iqtisadi inkişafa təsir mexanizmləri və idarəetmə aspektləri, onların inkişaf perspektivi və rolunun yüksəldilməsi sahəsindəki tədbirlər təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri metodoloji əsasını kiçik sənayenin formalaşması və əsas bazar tipli inkişaf modelləri haqqında nəzəriyyələr, davamlı və rəqabətqabiliyyətli, məqsədli inkişaf meyllərinin nəzəri və praktiki məsələləri təşkil edir. Müasir menecment idarəçiliyi, sosial yönümlü təşkilati tədbirlərin əsaslandırılması, məşğulluq və iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının

kiçik sahibkarlıqda təzahür formaları haqqında görüşlər təşkil edir.

Elmi araşdırmalarda kompleks təhlil, dialektik müqayisəyə, normativ – hüquqi yanaşma, məntiqi izahat və proqmatik düşüncə metodları və mexanizmləri istifadə olunmuşdur.

Bu tədqiqatın tematik əhatəsi işləməki üçün “Sənaye və Mədən Nazirliyi” və digər aidiyyəti orqanlardan icazə alan və 10 nəfərdən 49 nəfərə qədər işçisi olan kiçik sənaye sektorudur.

Tədqiqatın informasiya bazasını İran İslam Respublikasının statistikasi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Vergi Nazirliyi, Dünya Bankının və Beynəlxalq Valyuta Fondunun materialları təşkil edir.

İran İslam Respublikasının prezidentinin fərmanları, ayrı-ayrı nazirliklərin və əyalətlərin inkişaf üçün qəbul etdikləri qərarlar və normativ aktlar tədqiqatda istifadə olunmuşdur. Kiçik müəssisə və sahibkarlığa dair dünya ədəbiyyatı və iqtisadiyyat sahəsində beynəlxalq məqalələr, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqişnaslıq və İqtisadiyyat İnstitutunun araşdırmaları tədqiqatın informasiya bazasını təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin əsas elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- İqtisadi inkişafın nəzəri-metodoloji aspektləri təhlil edilib İran İslam Respublikasında onun əsas meyar və göstəricilər sistemi əsaslandırılmışdır.

- Kiçik müəssisələrin fəaliyyətinin mövcud vəziyyəti, onun sosial iqtisadi rolu qiymətləndirilməklə, perspektiv inkişafın alternativ variantları əsaslandırılmışdır.

- Kiçik müəssisələrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin formaları və onların münasibətlər sisteminin qarşılıqlı əlaqəsinin tənzimlənməsi üçün bölgü, resurs, planlaşma sistem hazırlanmışdır.

- İran İslam Respublikasında kiçik müəssisələrin səmərəli təşkilində və inkişafında, daxili və xarici amillər qiymətləndirilməklə metodlara əsaslanan iqtisadi model təsvir olunmuşdur.

- Bazar rəqabəti və dövlət tənzimləmələri baxımından bazar tipli inkişaf perspektivi və uyğun qlobal idarəetmə və dövlət idarəedilmə ilə müəssisə idarəçiliyi arasında əlaqələrin bölgüsü və qarşılıqlı öhdəliklər formalaşdırılmışdır.

- Kiçik müəssisələrin rəqabət mühitü şəraitində marketing planlaşması ilə inteqrasiya amillərinin genişlənməsi və stimullaşması mexanizmləri əsaslandırılmışdır.

- Kiçik müəssisələrin inkişafında əhalinin məşğulluğu və məskunlaşması, yerli resurslardan istifadəyə stimül yaradılması mexanizmləri araşdırılmışdır.

- Kiçik müəssisələrin ixracatı, investisiya qoyuluşlarına stimül yaradılması və təsərrüfat subyektlərinin maraqlarının artırılmasına təsir edən mühit araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti onunla izah olunur ki, dünya iqtisadi inkişaf modelləri tədqiq olunmaqla, onun İran İslam Respublikası şəraitində əsas parametrləri və nəticələri konseptual baxımdan qiymətləndirilmişdir.

Kiçik müəssisə anlayışının meyl və göstəriciləri iqtisadi inkişafın amili kimi qiymətləndirilməklə, onun təsir gücünün ölçülməsi metodikası hazırlanmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəticələri İran İslam Respublikasında kiçik müəssisə və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsir edən amillərin təşkilatı iqtisadi mexanizmlərinin təkmilləşməsinə şərait yaradır, İran İslam Respublikasının inkişafına dair dövlət tədbirləri, sahibkarlıq və yerli orqanların vəzifələrini təkmilləşdirməyə imkan verir.

İşin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi.

Dissertasiyanın əsas elmi müddəaları, nəticələri, irəli sürülən təkliflər elmi konfranslarda məruzə edilmiş, elmi jurnallarda dərc edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində 24 cədvəl, 7 diaqram və 38 əlavələr verilmişdir. İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 133 əsər və 20 internet resurslarından ibarətdir.

DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **girişində** mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyən olunur, işin nəzəri və metodoloji əsasları, elmi yeniliyi və təcrübi əhəmiyyəti göstərilir.

“İran İslam Respublikasında kiçik sənayenin tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları” adlanan birinci fəsildə iqtisadi inkişafın

nəzəri-metodoloji əsasları və sahibkarlıq və mikrosənayenin inkişafı üzrə iqtisadi nəzəriyyələr və baxışlar, kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyət xüsusiyyətləri və onların dinamikası tədqiq edilmişdir.

Fəsilə inkişaf anlayışı, inkişafın əsas məqsədləri, ikinci dünya müharibəsindən sonra “İqtisadi inkişaf” nəzəriyyələri, o cümlədən, neoklassik, penrouz “kənar iqtisadiyyat”, böyük sənayedə “mərkəzləşməyə meyl”, podratçılıq sistemi əsasında inkişaf modeli ACS və Audresh nəzəriyyələri, qruplaşmanın inkişaf modeli, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində investisiya yatırımının potensial maliyyə resursları təhlil edilir.

Dissertasiyada göstərilir ki, inkişafı bir neçə şəxəli proses hesab etmək lazımdır. Sosial quruluşda önəmli dəyişikliklər, ictimai münasibətlər, milli təşkilatlar, iqtisadi inkişafın sürətlənməsi, bərabərsizliyin azalması, yoxsulluğun kökünün kəsilməsi vacibdir. Əslində inkişaf, sosial sistem kompleksinin, sistem daxili sosial qruplar və fərdlərin istəkləri və müxtəlif fundamental tələbatlarla uyğunluq baxımından özünün keçmiş xoşagəlməz vəziyyətindən çıxıb, maddi və mənəvi baxımından daha yaxşı həyata doğru istiqamət ala bildiyinin göstəricisi olmalıdır.

“İnkişaf” həm maddi reallıq və həm də subyektiv bir haldır. Onun əsasında cəmiyyət daha yaxşı yaşam tərzini əldə etmək üçün struktur, iqtisadi və sosial proseslərin tərkibi vasitəsi ilə bir sıra vasitələrlə təmin edilir. Bu daha yaxşı həyat tərzinin xüsusi komponentləri hər nə olsa da, bütün cəmiyyətlərdə inkişaf, minimum üç əsas məqsədi təmin etməlidir:

1- Qida, mənzil (yaşayış yeri), sağlamlıq, təhlükəsizlik kimi yaşayışı davam etdirən məhsulların daha çox qazanmaq imkanı və bu cür məhsulların daha geniş yayılması.

2- Yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsi, o cümlədən daha yüksək gəlir, daha çox işlə təchiz olunmaq, daha yaxşı təhsil, mədəni və humanitar dəyərlərə diqqətin artırılması, yəni təkcə maddi inkişafa kömək edən şeylər deyil, fərdi və milli kimliyə ehtiram da mühüm rol oynayır.

3- Fərdlərin və millətlərin köləlik (quldarlıq quruluşu) və müstəmləkəçilik (asılılıq) qandallarından azad olması vasitəsi ilə iqtisadi və sosial seçim əhatəsinin genişlənməsi təkcə başqa millət və ölkələrə nisbətən deyil, bəşər övladını cahillik və bədbəxtliyi yaradan amillər qarşısında maarifləndirir.

Tədqiqat işində qeyd edilir ki, İkinci Dünya müharibəsindən sonra iqtisadi inkişafla bağlı yazılar, beş əsas və bəzən isə rəqib olan düşüncə tərzinin təsirinə məruz qalmışdır.

1950-1960-cı illərin nəzəriyyəçiləri inkişaf prosesini bütün ölkələrin keçməli olduğu iqtisadi artımın alternativ mərhələlərinin bir sahəsi kimi araşdırmışlar. Bu nəzəriyyəyə əsasən, iqtisadi inkişaf prosesində əmanətlərin düzgün tərkibi, investisiya yatırımı və xarici yardımın olması labüd idi. Bununla da “üçüncü dünya ölkələri” inkişaf etmiş ölkələrin tarixi baxımdan keçdiyi iqtisadi inkişaf yolunu qət etməli və bu münvalla inkişaf iqtisadi inkişafla xarakterizə edilməli idi.

1970-ci ildə inkişaf mərhələlərinin xətti metodu müəyyən mənada iki rəqib düşüncə məktəbi tərəfindən əvəzləndi. Nəzəriyyələr və struktiv dəyişikliklər metodunu irəli sürən birinci məktəb, struktiv dəyişikliklərin daxili prosesini təsvir etmək üçün, yeni iqtisadi nəzəriyyələr və statistik təhlillərdən istifadə edirdilər. İkinci məktəb, yəni beynəlxalq mənsubluq nəzəriyyəsini irəli sürən məktəb, özünü daha çox siyasi və ekstremist tərəfdən göstərirdi. Bu məktəbdə inkişaf etməməyin səbəbi, daxili və beynəlxalq qüvvələrin əlaqələri, korporativ və struktiv süsülkdə axtarılırdı. Bu nəzəriyyədə yoxsulluğun aradan qaldırılması, müxtəlif iş imkanlarının yaradılması və bərabərsizliyin azaldılması üçün siyasətlərin həyata keçirilməsinin labüdlüyü ön plana çıxarılır.

1980-cı ildə dördüncü nəzəriyyə meydana çıxdı. Bu iqtisadi düşüncə, sərbəst bazarların, açıq iqtisadiyyatın və səmərəsiz ictimai müəssisələrin özəlləşdirilməsinin əhəmiyyətli olmasını irəli sürən neoklassik bir nəzəriyyə idi. Bu nəzəriyyəyə əsasən, inkişafdakı uğursuzluğun səbəbi “mənsubluq” məktəbi nümayəndələrinin söylədiyi kimi daxili və xarici istismarçı qüvvələrə görə deyil, əksinə dövlətin ifrat müdaxilələrindən qaynaqlanır. 1980-cı illərin sonu və 1990-cı illərin əvvəllərində yeni inkişaf və yaxud “endogen artım” nəzəriyyəsi meydana çıxdı. Bu nəzəriyyədə bəzi ölkələrin sürətli inkişaf, bəzilərinin isə durğunluq səbəbləri izah edilməyə çalışılır. Bu metoda əsasən, özəl bazarlar və hətta neoklassik dünyasında dövlətlər, inkişaf prosesində mühüm rol oynayırlar. Bu yerdə son iki nəzəriyyənin əhəmiyyətini, onların indiki ölkələrin inkişaf prosesinin planlaşdırılmasındakı geniş istifadəsini nəzərə alaraq, onları geniş surətdə izah etməyə başlayırıq.

“Endogen artım” nəzəriyyəsi 1990-cı ildə iqtisadi inkişafın ənənəvi nümunələri olan neoklassik nəzəriyyəsindən narazılıq və inkişaf etməmiş ölkələrdə borc böhranının artması ilə eyni vaxtda meydana çıxdı. Bu nəzəriyyədə ümumi daxili məhsulun inkişaf səviyyəsi, istehsal prosesini yönləndirən sistem vasitəsi ilə müəyyənləşdirilir. Bu nümunələrdə, ümumi daxili məhsulun inkişafı uzunmüddətli təbii balansın nəticəsidir. Yeni inkişaf nəzəriyyəsinin əsas məqsədi, inkişafı müəyyənləşdirən amilləri meydana çıxartmaq və ölkələr arasında inkişaf səviyyəsinin fərqlərini izah etməkdən ibarətdir.

Tədqiqat işində Böyük sənayedə “mərkəzləşməyə meyl” nəzəriyyəsi, Podratçılıq sistemi əsasında inkişaf modeli, ACS və Audresh nəzəriyyəsi, Qruplaşmanın inkişaf modeli, İqtisadi inkişaf modellərində balans nöqtələri kimi nəzəri-konseptual məsələlər ətraflı qeyd edilmişdir. Burada araşdırma metoduna, təsviri tədqiqat, statistik baza anlayışlarına, məlumatların analiz və təhlil metodlarına aydınlıq gətirilmiş, təsviri və analitik metodlarla aparılan statistik yoxlamalardan istifadə yolları göstərilmiş, tədqiqatın iqtisadi əmsalları müəyyən edilmişdir. Bu tədqiqatın araşdırma əmsalları İran iqtisadiyyatında kiçik sənayenin inkişaf rolunu dəyərləndirmək məqsədi ilə həyata keçirilir və əsas əmsallar aşağıdakı kimidir: Əlavə dəyər, İnvestisiya, Məşğuliyyət, İstehsal.

Bu tədqiqatda İranın böyük iqtisadiyyatında yuxarıdakı 4 əsas iqtisadi göstəricini izah etməyə və son 10 il (1996-2006-cı illər) ərzindəki gedişatını yoxlamağa, təhlil etməyə çalışmışıq. Burada kiçik sənayenin əmsallara təsiri sonda isə İran iqtisadiyyatı və sənayesinin inkişafında bu əmsalların təsirini də sınaqdan keçiririk. Tədqiqatda araşdırılan əmsalların tərfi aşağıdakı kimidir.

Tədqiqat işinin **“Sahibkarlıq və mikrosənayenin inkişafı üzrə iqtisadi nəzəriyyələr və baxışların tədqiqi”** adlı bölməsində iqtisadçı alimlərin kiçik sənayeyə verdiyi müxtəlif təriflər müqayisəli şəkildə təhlil edilir və və bu sahədə müəllifin mövqei müəyyənləşdirilir. Kiçik və orta müəssisələrə tərif vermək üçün “işçilərin sayı”, “kapitalın həcmi”, “satış miqdarı” və “istehsal imkanı” kimi fərqli meyarlar əsas götürülərək tərif verilir. Amma bu sahədə ən geniş yayılmış meyar “məşğulluq səviyyəsi” meyarıdır.

Tədqiqat işində həmçinin kiçik və orta müəssisələrin formalaşmasının mənşəyi, problem və çətinlikləri də ətraflı göstərilir.

Bu sənayenin başlıca üstünlükləri və xüsusiyyətləri isə aşağıdakılardan ibarətdir: a) Çox vaxt milli texnologiya ilə kifayətlənir və xaricdən asılılığı azdır. b) Bu sənaye növü çeviklik qəbul etdiyi üçün zəruri qərarları sürətlə almaq imkanına malikdir. c) Onların istehsal üslubu nisbətən sadə olmaqla, onların texniki və idari məsələləri bir və ya bir neçə nəfər tərəfindən icra edilir. ç) Adətən onlar bir nəfər tərəfdən idarə edilir. Buna görə də kiçik müəssisələrdə ixtisaslaşmış və peşəkar idarəetmə məsələsi bir o qədər də tətbiq edilmir. d) İş mühiti, müəssisənin özünün gələcək və praktik hədəflərini reallaşdırmasına cəhd etdiyi fəaliyyət sahəsinə deyilir. e) Kiçik müəssisələrin təşkilatı strukturuna birmənalı olaraq tərif verilməmişdir. Bu müəssisələrin əsas mərkəzi hesab edilən kiçik sənaye sahibkarları özəl xüsusiyyətlərə malikdirlər. Bu fərdlər adətən riskə gedərək yenilik edirlər. Özlərinə inanır, ölkə daxili və xarici kiçik və böyük rəqiblərin olmasına baxmayaraq yeni investisiyalar yatırirlar.

“Kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyət xüsusiyyətləri və onların dinamikası” adlı bölmədə inkişaf etməkdə olan bir sıra ölkələrin iqtisadi inkişafında kiçik sənayenin əhəmiyyəti verilir. Adı çəkilən ölkələrin iqtisadiyyatında kiçik sənaye və sahibkarlıq əsas rol oynamaqdadır. Kiçik sənaye, gəlir əldə etmək və məşğulluq məsələsində əsas yaradıcı hesab edilir. OECD ölkələrinin özəl sektorunda işçi qüvvəsinin yarıdan çoxu kiçik sənayedə məşğulluğun üzərinə düşür. Avropa İttifaqında sahibkarların bu göstəricisi 79% kimi nəzərdən keçirilir. Bütün bu iqtisadiyyatlarda həmin sektorun bəlli olan əhəmiyyəti onların iqtisadi inkişafda rol almasını zəruriləşdirir. Hər bir ölkə öz sosial şərait və iqtisadi inkişafına görə kiçik və orta müəssisələr üçün özünəxas tərif verir. Amma ölkələrin ən çox istifadə etdiyi meyar işçilərin sayı meyarıdır. Bu baxımdan Yaponiya, Hindistan, Malayziya və Almaniyada uğurlu iqtisadi göstəricilərə malik ölkələrdə kiçik müəssisələrlə bağlı müvafiq araşdırmalar aparılmışdır.

Dissertasiya işinin ***“İran İslam Respublikasında iqtisadi inkişafda kiçik sənayenin rolunun təhlili”*** adlı ikinci fəslində İran iqtisadiyyatı haqqında ümumi iqtisadi göstəricilər verilməklə, ölkənin inkişaf dinamikası və cari vəziyyəti ətraflı göstərilmiş, neft və digər resursların rolu təhlil edilmişdir.

İranın mövcud sənaye durumunun təhlili göstərir ki, 1967-

1995-ci illərdə İran iqtisadiyyatı neft ixracında durğunluq dövrünü keçirmiş, müharibə şəraitini yaşamışdır. Həyata keçirilən yenidənqurma və müxtəlif inkişaf prosesləri ölkəni durğunluqdan və kənd təsərrüfatı ölkəsi olmaqdan çıxararaq, təqribən yarım sənaye ölkəsinə çevrildi. 1978-1995-ci illər ərzində ölkənin ümumi daxli məhsulunun həcm və tərkibi bilavasitə və ya bilavasitə olaraq inqilab dövrünün dəyişiklikləri, neft gəlirlərinin qeyri-sabitliyi, müharibə və təşkilatlanma keyfiyyəti kimi iqtisadi-siyasi məsələlərin kompleksindən təsirlənmişdir.

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, İranın kiçik sənayesi, adətən istehsal məqsədi ilə böyük sənayelərə bağlı olan daxili istehsalıdır. Onlar öz istehsallarını sifariş əsasında həyata keçirirlər. Böyük sənaye isə adətən ölkədən xaricə bağlı olur və öz istehsalını yığım formasında həyata keçirirlər.

Cədvəl 1

İran sənayesinin ümumi müəyyənlilikləri

№	Amil	Sənayenin növü			Əlavələr
		Böyük sənaye	Kiçik sənaye	Əl sənayesi	
1	Texnologiya	Asılı idxal	Sənətkar (milli)	Nəsildən nəsilə keçən ənənə	
2	Bağlılıq forması	Xaricə bağlı	Böyük daxili sənayeyə bağlılıq	Əl alətləri	
3	Texnika	İxtisaslaşmış texnika	Ümumi texniki maşınlar	Ev və ya yerli imkanlar çərçivəsində	Əl sənayesinin dəyərini artırmaq yalnız əl əməyinə əsaslanır
4	İstehsal	Yığım	Sifariş verilən		
5	İdarəetmə	Mütəxəssis və ya lazımlı kadr	Texniki və idarəetmə sahəsi bir nəfərə tabedir	Adətən istehsal bir neçə nəfərin idarəetməsinə ehtiyacı olmayan fərdi istehsalıdır	

1982-1985-ci illər arasında qısa bir yaxşılaşmanı istisna etməklə 1978-1988-ci illər arasında müharibənin ölkə üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edən təsisatlara ciddi ziyan vurması nəticəsində ümumi daxili məhsulun inkişafı mənfi olmuş və 1978-ci ildə 1183,6 milyard rialdan 1988-ci ildə 10410,3 milyard riala çatmışdır. Müharibə sona çatandan sonra dövlətin səmərəliliyi artırması, müharibə dövründə özəl sektora tətbiq edilmiş zəruri məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına diqqət ayırması nəticəsində birinci inkişaf proqramı (1989-1993) və ikinci inkişaf proqramı (1994-1998) çərçivəsində iqtisadiyyatı normal hala salması üzrə siyasətlər tətbiq edilməyə başlandı.

Sonda isə milli iqtisadiyyat fəaliyyətini uzun müddətli mərhələ ərzində (1967-1995) makro və sektor səviyyəsində aşağıdakı kimi xülasə etmək olar: (1982-ci ilin sabit qiymətləri və milyardla rial göstəriciləri).

2006-cı ildə əlavə dəyər də xidmət, mədən və sənayenin əsas yer tutması, qeyri-neft sektorunda mədən və sənaye sektorunun sürətli inkişafı, kənd yerləri ilə müqayisədə şəhər əhalisinin artması (bu göstərici 2006-cı ildə 71,29 olmuşdur) və ümumi daxili məhsulda ilkin sektorların payının aşağı düşməsi, ölkənin sürətlə sənayeləşməyə doğru getdiyini göstərir.

Cədvəl 2

1967-1995-ci illərdə ölkənin makrosəviyyəsi haqqında
informasiyalar(milyard rial)

İl	Neft	K/t	Sənaye və mədən	Xidmətlər	Ümumi daxili məhsul
1967	2047	970	504/9	1317	4838/9
1995	2517/8	3739/4	3293/1	5956/2	15506/5
İllik orta inkişaf (%)	0/7	4/9	6/9	5/5	4/25

Qeyd etmək lazımdır ki, 1978-1988-ci illər ərzində nəzərdə tutulan sektorlarda iqtisadiyyatın illik artım tempi neft sektoru üçün 5,7%, kənd təsərrüfatı üçün 4,2%, sənaye və mədən 0,6% və xidmət sektoru üçün 1,8% olmuşdur.

2006- cı ildə ölkənin iqtisadi sektorlarının rolu

İqtisadiyyatın əsas sektorları	1996- cı ildə pay %-i	2006- cı ildə pay %-i
K/t	15/06	13/06
Sənaye və mədən	19/3	26/06
Neft	15/2	10/5
Xidmətlər	50/4	50/38
Ümumi daxili məhsul	100	100

Bu dövrədə milli istehsalın tərkibinə nəzər saldıqda İranın sənaye iqtisadiyyatı baxımından hələ də inkişaf etməkdə olduğunu görürük.

İnqilabdan sonra sənaye və mədən nazirliyinin sənaye nazirliyi, ağır sənaye nazirliyi və mədən-metallar nazirliyinə bölünməsi ilə kiçik sənaye təşkilatı da sənaye nazirliyinə çevrilsə də, bir az sonra fəaliyyətini dayandırdı. 1978-ci ildə bir sıra dəyişikliklərdən sonra nəhayət ki, 2001-ci ildə kiçik sənaye qurumu sənaye və mədən nazirliyinin strukturu kimi təsis edildi. Sonda isə 2005-ci ildə “İranın sənaye şəhərcikləri və kiçik sənaye şirkəti” də iki qeyd edilən vahidin birləşməsindən təsis edilərək, kiçik sənaye sektorunun rəhbərliyini ələ aldı.

İranda kiçik sənayenin dəstəklənməsinə aid olan qanunların tərtibi və siyasətin həyata keçirilməsi vəzifələri “Sənaye və mədən” nazirliyinə həvalə edilmişdir. Qurumun strateji hədəfləri kiçik sənayenin inkişafına əsaslanan ölkənin ümumi daxili məhsulunun istehsalında sənayenin payının artırılması, ölkənin kiçik sənaye üzrə qazanc mühitinin yaxşılaşdırılması və şəhərlərdə sənayenin oturmaşması üçün lazım olan bütün substrukturların təkmilləşdirilməsi və artırılması, global dəyişikliklərə cavab verə bilən çevik, elmin əsas götürüldüyü və tədqiqatçı qurumun formalaşdırılması.

Fəslin ikinci paragrafında ***"Kiçik sahibkarlığın iqtisadi inkişafda rolunun təhlili metodikası"*** araşdırılmışdır. Məşğulluq yaradılması, istehsal qiyməti, kiçik sənaye sahəsinə investisiya yatırmaq və onlar vasitəsi ilə istehsal olan “əlavə dəyər” geniş formada tədqiq edilmişdir. Sonda isə araşdırmanın əsas fərziyyəsi

sınaqdan keçirilməklə, araşdırmanın qeyri- əsas suallarına cavab verilmişdir.

Ölkə əyalətlərində kiçik sənayenin payı Əlavə 13-də ətraflı əks olunmuşdur. Kiçik sənaye daha çox Tehran, İsfahan, Xorasane Rəzəvi əyalətlərində cəmləşdiyi halda İlam, Kəhkiluyyə və Buyərəhməd kimi əyalətlərdə isə ən az həddə müşahidə edilir. 1996-cı ilə nisbət 2006-cı ildə ölkənin kiçik sənaye sininin payı 1,5-ə bərabər olmuşdur.

Diaqram 1

1996-2006-cı illər ərzində bütün kiçik və orta
müəssisələrin sayı

Kiçik müəssisələrin mülkiyyət forması təhlil edilərkən göstərilir ki, ölkənin özəl müəssisələrinin ən çoxunun kiçik sənayeyə aiddir. 1996-2006-cı illər ərzində 10-49 nəfər işçisi olan kiçik sənaye müəssisələri ölkə məşğulluğunun 24%-ini əhatə edirdi.

Kiçik sənaye üzrə yatırılan investisiya təqribən 98 milyard түмән (1996 cı ildə 98 milyon dollar) azalaraq 2006-cı ildə 328 milyard түмән (328 milyon dollar) olmuşdur.

2006-cı ildə kiçik sənaye sahəsi 2 milyard dollar əlavə dəyər yaratmışdır. Halbuki böyük sənaye 23 milyard dollar əlavə dəyər yaratmışdır. 1996-cı illə müqayisədə 2006-cı ildə kiçik sənayenin əlavə dəyəri 6,6 dəfə artmışdır. Bu illər ərzində dövlətin güzəşt proqramlarının olmasına baxmayaraq əlavə dəyər və ixrac üzrə kiçik sənayenin rolunun azlamasını bir çox amillərlə bağlamaq olar.

"İrənin inkişafında kiçik sənayenin təsirinin dinamikası" adlı növbəti paraqrafda göstərilir ki, 1996-cı ildə ölkə istehsalının təqribən 12%-i kiçik sənayenin payına düşmüşdür. 2006-cı ildə bu sənayenin istehsal qiyməti azalaraq 3.3-ə düşmüşdür. Qeyd edilir ki, 1996-cı il ilə müqayisədə 2006-cı ildə kiçik sənayenin istehsal qiyməti səkkiz dəfə artmışdır. Bütün ölkə üzrə yatırılan investisiyanın 12%-i kiçik sənayenin payına düşür. Bu fəsilə kiçik və orta sənayedə dəyərin yaradılması, məşğulluq və investisiya kimi önəmli faktorları rəsmi statistikaya əsaslanaraq geniş təsvir edilmişdir.

Dissertasiya işinin ***"Kiçik sahibkarlığın milli inkişaf perspektivlərinin əsas istiqamətləri"*** adlı üçüncü fəslində kiçik sənayenin potensialı qiymətləndirilir və onun inkişaf perspektivi təhlili edilir. Göstərilir ki, kiçik müəssisələrin əhəmiyyətini kəmiyyət və keyfiyyət baxımından nəzərdən keçirmək lazımdır. Kəmiyyət baxımından ölkəmizdə və eləcə də dünyanın əksər ölkələrində mövcud şirkətlərin çoxu kiçik müəssisələrdir. Habelə dünyanın müxtəlif ölkələrində bu müəssisələrin yaratdığı əlavə dəyər, ölkənin əlavə dəyərinin üçdə birindən tutmuş yarısına qədərini təşkil edir.

Fəslin ***"Kiçik sənayenin potensialının qiymətləndirilməsi və onun perspektiv inkişafda əmil olaraq təhlili"*** adlanan birinci paraqrafında keyfiyyət baxımından kiçik müəssisələr şəhərlərə miqrasiyanın qarşısını alan mühüm əmil hesab edilir. Yerləşdiyi ərazidən asılı olmayaraq, böyük müəssisələr insanları öz ətrafına toplayır və insanların həmin ərazilərə miqrasiya etməsinə gətirib

çıxarır. Amma kiçik müəssisələr ölkənin hər yerində və hətta kəndlərdə belə yaradıla və miqrasiyanın qarşısını ala bilər. Bu müəssisələr regional və yerli tələbat əsasında təşkil edildiyi üçün, tələbat aradan çıxan kimi onlar da sıradan çıxmış olur. Məsələn, toxuculuq müəssisəsinin fəaliyyət göstərməsi üçün təbii yulaf və pambıq əkilməsinə ehtiyac vardır. Pambıq əkilmədikdə isə həmin yerdə toxuculuq müəssisəsi fəaliyyətini dayandırmağa məcbur olur. Həqiqətdə bu müəssisələr ölkənin iqtisadi strukturunda tarazlığın yaranmasına səbəb olur. Kiçik müəssisələr xalq kütləsi ilə ünsiyyət yaradaraq, bütün ölkə ərazisində istehsal mədəniyyətini yayır və habelə investisiya yatırımlarında özəl sektoru dəstəkləyə bilər.

Dünya bankının son araşdırmalarına görə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kiçik sənaye müəssisələri milli gəlir və məşğulluq məsələlərinə geniş təsir göstərir. O həm də “bərabər və tarazlı inkişaf”ın əldə edilməsində mühüm rol oynayır.

Elə buna görə də bütün sənaye ölkələrində və bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi İranda da kiçik və orta müəssisələrin potensialının artırılması istiqamətində xüsusi proqramlar həyata keçirilir.

Böyük potensiala malik olan kiçik sənayenin sənayeləşmə və inkişafa aşağıdakı məsələlər üzrə təsiri xüsusi əhəmiyyətə malik olur:

1. Məşğulluğun yaranmasında kiçik sənayenin nisbətən mühüm payı vardır.

2. Yaxınlıqda yerləşən kənd yerləri və qəsəbələr, kiçik sənaye üçün böyük potensial imkanlarına malik olduğuna görə, kiçik sənaye potensialının artımı sənayedə mərkəzləşməni aradan qaldıran bir məsələ ola bilər. Beləliklə kənd yerləri və əhalisi az olan şəhərlərin inkişafına nail olmaqla miqrasiyanın qarşısını almaq və böyük şəhərlərdə miqrasiyadan doğan problemlərin qarşısını almaq olar.

3. Onlar sənaye və kənd təsərrüfatı arasında əlaqələrin yaradılması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki kiçik sənaye yerli xam maddələr və nisbətən gözə görünməyən miqdarda məhsul itkisindən faydalana bilər.

4. Kiçik şəhərlərdə kiçik sənayenin yeni sektorunun inkişaf proqramlarının uğuru yaxşı altstruktur imkanlarına ehtiyacı olsa da, bu imkanları nisbətən az xərclərlə təmin etmək olar.

5. Kiçik sənaye, kiçik sahibkarlar üçün inkişaf etməkdə olan ən önəmli sahələrdən biri hesab edilir.

6. Kiçik sənaye sahiblərinin idarəetmə tipi, özəl sektorun əmanətlərini cəlb etmək üçün mühüm bir mərkəz rolunu oynaya və onları istehsal hədəflərinə doğru istiqamətləndirə bilər.

7. Kiçik sənaye, sənaye məhsullarının müxtəlifliyini və sürətini artırır. Çünki bu tip sənayenin sonuncu istehsalı özünü bazarın dəyişən tələbatına uyğunlaşdırır. Bu imkan potensial olaraq adətən kiçik istehsal metodları ilə nəticələnmi^o olur.

8. Kiçik sənaye, böyük sənaye üçün ləvazimat və hissələr istehsal edən bir sənaye növü kimi xərclərinin az və ixtisaslaşmış bacarıqlarına görə mühüm rola oynaya bilər.

Qeyd edilən hallardan əlavə, kiçik sənaye inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi inkişaf prosesi üçün münasib texnologiya hesab edilir. Bu texnologiya işsizliyin azalması və məşğulluğun yaranması, yoxsulluğun azaldılması, kapitalın mərkəzləşməsi, miqrasiyanın qarşısını alma və istehsal prosesi vasitəsi ilə həmin ölkələrin iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə səbəb olur. Tədqiqatçıların nəticələrində diqqət çəkən əsas məsələ budur ki, böyük sənaye kimi kiçik sənaye də yenilik fəaliyyətlərində mühüm rola malikdir. Bu arada əldə edilən əsas nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir:

Böyük müəssisələr ilə müqayisədə yeniliyin daha çox tətbiq edildiyi və texniki işçi qüvvəsinə üstünlük verilən kiçik müəssisələr, yenilikdə nisbi üstünlüyə malikdirlər. Hər bir sənaye ixtisası üzrə böyük sənayenin kəmiyyəti artdıqca yenilikçi fəaliyyətlər də bir o qədər artmış olacaqdır. Amma yeniliyə aid olan fəaliyyətlər böyük sənaye ilə müqayisədə daha çox kiçik sənayeyə tətbiq ediləcəkdir. Məşğulluğun yaradılmasında kiçik sənaye böyük rol oynayır.

Sonuncu fəslin ikinci paragrafi ***"Kiçik sənayenin inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi"*** adlanır və bu perspektivin müəyyən edilməsi zamanı aşağıdakı kəmiyyət dəyişikliklərinin inkişafı və təmin edilmə dərəcəsi diqqət mərkəzinə alınmalıdır: ixracın həcmnin artması, xarici və daxili kapitalın cəlb edilməsi üçün mövcud şərait, milli əmanət və gəlirin artması, bütün avadanlıq və proqramlar sahəsində texnoloji və texniki inkişafa nail olunması.

1997-ci ildə tənzimlənən 2021-ci ilə qədər İranın sənaye inkişafı strategiyası proqramında bir tərəfdən ölkənin istehsal dayaqlarının möhkəmlənməsinin əsası olan sənayeləşmə prosesinin inkişafı, güclü iqtisadiyyatın dirçəldilməsi, cavan nəsəl üçün gəlir və məşğuliyyət sahələrinin yaradılması, xidmət və məhsulların

təqdimatı və istehsalın inkişafı, daxili bazarın artan tələbatını ödəmə sahələrinin yaradılması, yoxsulluğun aradan qaldırılması, sosial ədalət və rifahın təmin edilməsini nəzərdə tuturdusa, digər tərəfdən də beynəlxalq miqyasda artan rəqabət qarşısında ölkənin dünyanın xarici bazarlarına çıxış imkanlarını artırmaq, neft gəlirlərindən asılılığı aradan qaldırmaq, təhlükəsizliyin və milli qüdrətin əsaslarını möhkəmlətmək qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur .

2021-ci ilin sənaye inkişafı strategiyaları və zərurəti hissəsində strateji proqramın 7 ci bəndi kiçik və orta sənaye ilə böyük sənayeni əlaqələndirməyə aid edilmişdir. Bu sənəddə ölkənin 2021-ci ilə qədər inkişafı 5,7 və 8% inkişaf nəzərdə tutulmuşdur. Həmin bənddə qeyd edilmişdir:

İxracatı artırmaq məqsədi ilə istehsala yiyələnmək üçün rəqabət, ticarət və sənaye komplekslərini gücləndirmək və sənayedə istehsalın böyük miqyasından istifadə etməyin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Böyük investisiyaların sosial təhlükəsizliyini böyük sənaye və istehsal müəssisələrinin formalaşmasının əsas amili hesab edilir.

2021-ci ilin sənaye inkişafı strategiyaları və zərurətlərində müəyyən addım və siyasətlər çərçivəsi aşağıdakı formada qeyd edilmişdir:

Kiçik və orta sənaye müəssisələri–daha az sərmayə yatırılması, daxili qurumlardan daha çox istifadə, əmanət və investisiya yatırımına daha çox meyl etmə, daha az bacarıq tələb etmə, habelə qeyri əsas müqavilələrdə orta fəallıq qabiliyyəti- kimi xüsusiyyətlərinə görə onların maliyyə resursları, münasib texnologiya və xidmətlərə yiyələnməsi artırılmalıdır. Dövlət böyük müəssisələri qeyri-məntiqi formada dəstəkləmək yolu ilə kiçik və orta müəssisələrin təbii maliyyə inkişafına zərər vurmamalıdır. Kiçik müəssisələrin münasib fəaliyyətinin kənarında böyük müəssisələrin müvəffəqiyyət əldə etməsi ölkə sənayesinin inkişafına şərait yaradır. Bu istiqamətdə dövlətin himayə siyasətinin məntiqi olmasını kiçik və orta müəssisələrin inkişafının əsas ləvazimatları və onların böyük sənaye müəssisələri ilə orqanik əlaqəsi kimi göstərmək lazımdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.Yekun olaraq nəticə və təkliflərdən göründüyü kimi, kiçik sənayenin rolunun artırılması üçün xüsusi model təklif edilmişdir. Kiçik sənaye haqqında olan iqtisadi nəzəriyyə və iqtisadi inkişaf modelləri araşdırılaraq, ölkənin

inkişafında kiçik sənayenin rolu, onun haqqında təriflər və kiçik sənayenin mövcud problemləri və qarşısında duran çətinliklər diqqətlə nəzərdən keçirilmiş, kiçik sənaye haqqında bir sıra ölkələrin təcrübəsi və inkişaf proqramları tədqiq edilmişdir. Araşdırma zamanı iqtisadi informasiya, statistika və digər komponentlər geniş miqyasda istifadə edilmişdir. Araşdırmanın “məşğulluq, investisiya, əlavə dəyər və istehsal” kimi iqtisadi komponentləri 1996-2006-cı illər ərzində hazırlanaraq yekunlaşdırılmışdır (bu komponentlər sənaye və əyalət hesabı üzrə əlavə edilmiş cədvəllərdə geniş işıqlandırılmışdır).

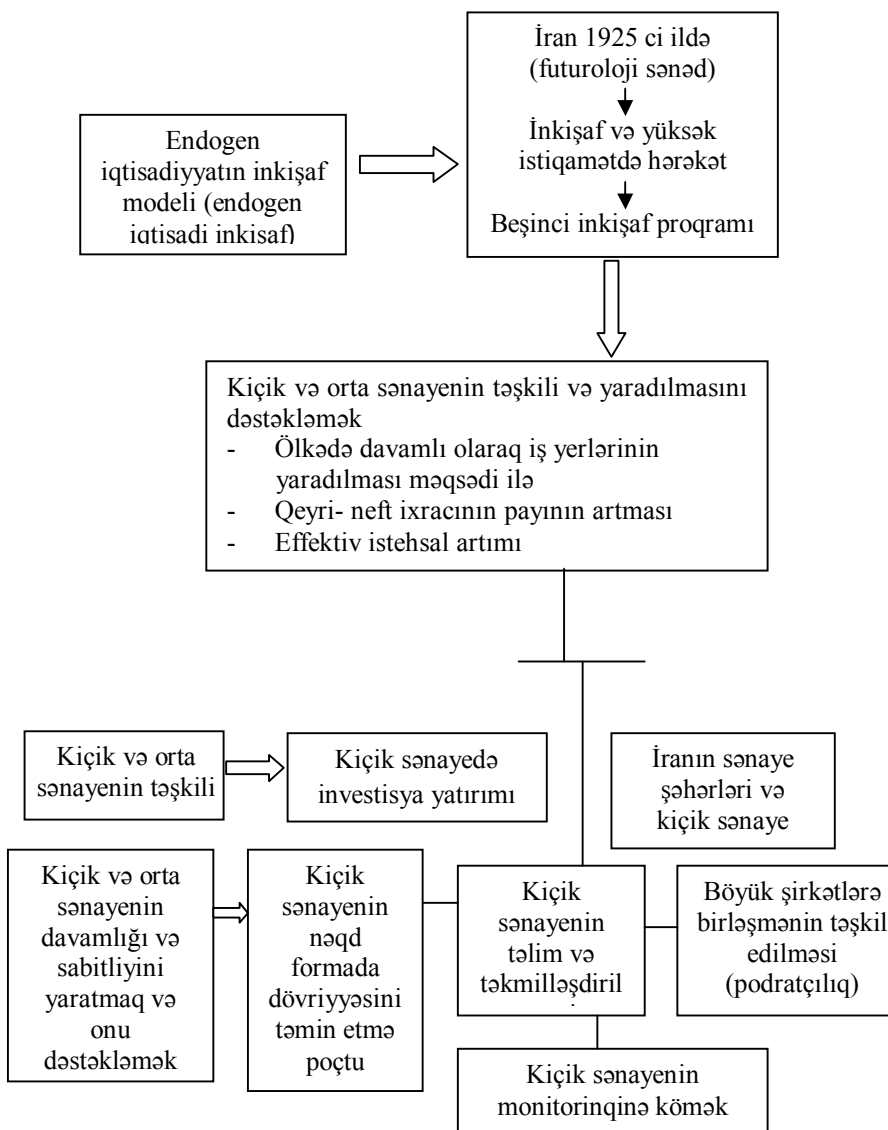
Planın əsas konsepsiyası “reqresyon” cədvəli vasitəsi ilə, qeyri-əsas suallar isə toplanmış zəngin informasiyanın təhlili vasitəsi ilə cədvəllərdə qiymətləndirilmişdir. Nəticədə ölkə üzrə kiçik sənayenin rolunun dinamikası və onun vəziyyətinin dəyişməsinə əks etdirən bir model hazırlanmış və ölkədə kiçik sənayenin rolunu yüksəldən və asanlaşdıran tədbirlər sistemi təqdim edilmişdir.

Inkişafın beşinci proqramı, İranın 2035-ci il mənzərəsinin sənədi (20 illik mənzərə) və 2021-ci ilin sənaye strateji proqramı araşdırılaraq bu proqramlar çərçivəsində məşğulluq, idxal, istehsal və əlavə dəyərin yaradılmasında kiçik sənayenin rolunun artırılmasına təkid edilmişdir. Göstərilmişdir ki, ölkənin gələcəyini əks etdirən proqramın icrasını təmin etmək məqsədi ilə kiçik sənayenin inkişafına nail olmaq lazımdır. Bunu təmin etmək üçün münasib bir model hazırlanmışdır. İran iqtisadiyyatında kiçik və orta sənayenin sürətlə inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakı model təklif edilir:

Sosial-iqtisadi inkişafda kiçik sənayenin rolunun artırılması məqsədi ilə aşağıdakı məsələlərin dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi tövsiyyə olunur:

1. Kiçik sənaye müəssisələri mütəmadi olaraq investisiya qoyuluşları və yaradılmış şirkəti işlətmək üçün nəqd dövriyyə vəsaiti çatışmazlığı ilə üzləşirlər. Təəssüf ki, bir çox şirkətlər bu mərhələdə başlı-başına buraxılıqları üçün çox vaxt müflis olurlar. Ona görə də bu şirkətlərin nəqd dövriyyəsi təmin edilməsi və inyeksiyası onların qorunmasına yardım edir. Bu şirkətlərin maliyyə xərclərinin artmasına gətirib çıxarmasın deyə, onlar üçün təmin edilmiş resursların normal həddən daha aşağı qiymət ilə formalaşması zəruridir.

5. Kiçik və orta sənayenin inkişafı iqtisamətində təklif edilən model

2. Kiçik sənayedə maarifləndirmə işlərinin təkmilləşdirilməsi. Belə təlimlər və maarifləndirilmə işləri, müasir güclü rəqabət mühitində həmin şirkətlərin müasirləşməsi istiqamətində bütün müxtəlif sahələrdə formalaşdırılmalıdır.

3. Kiçik sənayenin böyük müəssisələr ilə birləşməsinə yardım (rəqəmsal şəbəkələrin yaradılması) edilməlidir. Çünki kiçik şirkətlər bir sıra böyük sənaye şirkətləri ilə birləşməsi onların davamlı inkişafına və sabitliyinə səbəb olur. Bu isə, təbii olaraq, öz növbəsində ölkənin davamlı inkişafına və məşğulluğuna kömək edir.

4. Kiçik sənayenin xidmət və məhsullarının monitorinqinin aparılmaması bu tip şirkətlərin problemlərindən biri olaraqdır. Ona görə də bu sənaye məhsullarının monitorinqin dəstəkləmək, onların və sonda isə ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafına kömək edir.

5. Son bir neçə il ərzində ölkədə ixtisaslaşmış və sənaye üzrə seçmə sahələrin yaradılması planlaşdırılmış və bir sıra hallarda isə yaradılmışdır. Hesab edirik ki, ölkədə kiçik sənayenin ixtisaslaşmış özəl seçmə sahələrinin dəstəklənməsi onların inkişaf və sabitliyinə səbəb ola bilər.

6. Kiçik sənayenin inkişafının təmin edilməsi üçün qanunlar paketi hazırlanmalıdır. Bu qanunların ölkədə tərtib edilməsi və ondan sonra isə icra proqramları və həmin icra proqramlarına uyğun struktur mövcud olmalıdır. Kiçik şirkətlərə aidiyyəti olan təklif edilmiş qanunların strukturu aşağıdakı kimi olmalıdır:

7. Kiçik müəssisələrdə işləyən işçi qüvvəsi üçün bacarıq səviyyəsi və texniki biliyin yüksəldilməsi.

8. Humanitar resursların səmərəliyi və faydalığı arasında əlaqə yaratmaq üçün lazım olan sahələrin yaradılması.

9. Kiçik müəssisələrdə investisiya yatırımlara güzəştlərin özəlləşdirilməsi prosesinin inkişafı.

10. Kiçik müəssisələrin humanitar qüvvəsi üçün xidmət əsnasında təlim müəssisələri və təhsil kurslarına şamil edilən praktik təlimlərin təqdim edilməsi

11. İşçi qüvvəsinin səmərəliyinin yüksəldilməsi və onların texniki- peşə səviyyəsinin artırılması məqsədi ilə işçi qüvvəsinin təşkilatlandırılması.

12. İlk maddələr (xammal) çatışmazlığı olan regionlarda fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələr üçün yeni istehsal imkanları yaratmaq üçün lazımı güzəştlər vermək zəruridir. İnkişaf etməmiş ərazilərdə məşğulluq yaratmaq məqsədi ilə vasitəli məhsullara yiyələnmə imkanını hazırlamaq.

13. Ümumi daxili məhsulun və xüsusi ilə də qadın və cavan

sahibkarlarda kiçik müəssisələrin payını artırmaq üçün dəstək siyasətlərinin həyata keçirilməsi.

14.Kənd yerlərində iqtisadi və sahibkarlıq fəaliyyətləri yaratmaq vasitəsi ilə məşğulluğun yaradılma sahələrinin gücləndirilməsi.

15.Məşğulluq fəaliyyətləri sahəsində cavabdeh qurumlar və təşkilatların ixtiyarında maliyyə resursları vasitəsi ilə kiçik müəssisələrə maliyyə dəstəyi təqdim etmək.

16.Bank sisteminin sadələşdirilməsi yolu ilə maliyyə güzəştləri və kreditlərin artırılması.

17.Kiçik müəssisələrdə məşğulluq yaradan sahibkarlar üçün sinfi dərnəklərin yaradılması.

18.Kiçik müəssisələrin yeni beynəlxalq informasiya resurslarına yiyələnməsi üçün yeni və ixtisaslaşmış informasiya texnologiyası şəbəkələrinin planlaşdırılması.

19.Kiçik müəssisələr üçün qazanc məsləhət xidmətləri həyata keçirtmək, habelə kiçik müəssisələrin problemləri ilə əlaqədar alqı-satqılara nəzarət və onları təlimatlandırmaq.

20.Sektora investisiya yatırımı üçün davam və etibarın əldə edilməsi

21.Uğurlu ölkələrin nümunələrindən faydalanılması

22.İstehsal xərclərinin azaldılması

23.İstəklərin müxtəlifliyinə əsaslanan istehsalda elmi metodlardan tam faydalanma.

24.Gələcək araşdırmalar üçün təqdim edilən təkliflər ölkənin inkişafında kiçik sənayenin rolunun araşdırılmasının aşağıdakı istiqamətlərdə aparılmasını tələb edir:

- ölkədə qeydiyyatda olan kiçik sənayenin davamlığının tədqiqi;
- ölkədə münasib istehsalın dəyərinin yaradılması istiqamətində kiçik sənaye məsələləri və problemlərinin tədqiqi,
- ölkədə kiçik sənaye əməliyyatı ilə inkişaf proqramlarının kəmiyyət və keyfiyyət hədəflərinin uyğunluğunun tədqiqi,
- beşinci inkişaf proqramına əsasən ölkədə mövcud kiçik sənayenin inkişafının münasib məzərəsinin trayektoriyasının tədqiqi,
- inkişaf proqramlarının hədəflərinə yiyələnmək istiqamətində kiçik şirkətlərin münasib dəstəklənmə modelinin təqdim edilməsi və tədqiqi,
- ölkədə əlavə dəyər yaradılmasında və idxalatda kiçik sənayenin rolunun artırılması istiqamətində çıxış yollarının təqdim edilməsi və tədqiqi.

**Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı
elmi məqalələrdə əks olunub:**

1. *Rəhimlu A.B.* Ölkə iqtisadiyyatında kiçik sənayenin rolunun inkişaf etdirilməsinin zərurəti. // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun elmi əsərləri. Bakı: 2011, №3, səh.364-369.
2. *Rəhimlu A.B.* Aqrar sahədə kiçik və orta sənayenin müxtəlif təriflərinin və göstəricilərinin xüsusiyyətlərinin araşdırılması. //Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm Mərkəzi. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun Elmi Əsərləri. Bakı: 2011, №3, səh.155-162.
3. *Rəhimlu A.B.* İran iqtisadiyyatının aqrar sahəsində kiçik sənayenin rolu və onun səmərəli təşkili istiqamətləri. / Aqrar iqtisadiyyat: müstəqilliyin 20 ilində mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: 2011, səh.322-326.
4. *Benis A.R.* Role of small Enterprise in Economy. // Вестник Московского Государственного Лингвистического Университета. Спецвыпуск 3 (639). Москва: ИПК МГЛУ "Рема", 2012, p.156-163.
5. *Rəhimlu A.B.* İqtisadi inkişaf haqqında nəzəri baxışların təhlili. // “İpək yolu”. Bakı: 2012, №2, səh. 5-9.
6. *Rəhimlu A.B.* Məşqulluğun yaradılmasında kiçik sənayenin rolu. // “İpək yolu”. Bakı: 2013, №1, səh. 38-41.

Абдуллах Рахимлу Бенис

**Роль малого предпринимательства и его перспективы в
экономическом развитии Исламской республики Иран**

Резюме

В диссертационной работе дается подробная характеристика особенностей малого предпринимательства и перспектив его развития в экономике Исламской республики Иран. На основе широкого круга источников рассматриваются определения "малого" и "среднего" бизнеса. Автор детально анализирует существующие экономические теории по развитию малого бизнеса, начиная после второй мировой войны до сегодняшнего времени. Даются определения "экономического развития", "темпов развития", "факторов", влияющих на темпы развития малого бизнеса.

Особую ценность работе придает проведенный экономическо-сравнительный анализ малого и крупного предпринимательства в различных странах мира. На основе широкого обзора зарубежной литературы, автор анализирует какую важную роль играет малое предпринимательство в применении новых технологий, создании рабочих мест в промышленности и его влияние на экономический рост и индустриализацию.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и предложений, приложения, списка использованной литературы.

Первая глава *"Теоретико-методические основы исследования малого предпринимательства в Исламской республике Иран"* состоит из трех параграфов.

Вторая глава *"Анализ роли малого предпринимательства и перспектив его развития в экономике Исламской республики Иран"*, подразделяется на три параграфа

Третья глава *"Основные направления перспективного развития национального малого бизнеса"* состоит из двух параграфов.

В заключении диссертации проведены основные итоги исследования и даны оригинальные предложения по практическому

применению результатов исследования в развитии малого бизнеса в экономике Исламской Республики Иран.

Abdullah Rahimlou Benis

**The role of the small business and its perspective
in the economic development of the Islamic Republic of Iran**

Summary

Dissertation is devoted to analysis the role of small business and its perspective in the economic development of the Islamic Republic of Iran. The author discusses peculiarities definitions of the "small" and "medium" business and gives comparative analysis of them in different countries.

Based on an extensive review of the foreign literature the author provides a considerable role of the small business in job creation, in implementation advance technique and technologies in economy of the Islamic Republic of Iran.

Dissertation consists of introduction, three chapters, conclusion, attachments and list of references.

The first chapter is entitled *"Theoretical and methodological basis of research the small business in the Islamic Republic of Iran"* consists of three sections.

The second chapter is entitled *"Analysis the role of the small business in the economic development of the Islamic Republic of Iran"*, is divided into three sections.

The third chapter is entitled *"The main directions on the long term development of the national small business"* consists of two sections.

In the Conclusion, the author summaries the main results of the conducted research and gives the original proposals on practical application in the development of the small business in the economy of the Islamic Republic of Iran.

Spence

**Министерство Образования Азербайджанской Республики
Бакинский Государственный Университет**

На правах рукописи

АБДУЛЛАХ РАХИМЛУ БЕНИС

**Роль малого предпринимательства и его
перспективы в экономическом развитии
Исламской республики Иран**

5310.01-Мировая экономика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Диссертация на соискание ученой степени
доктора философии по экономике

БАКУ – 2014